
---

4 СУДОВА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.98

Т. В. Будко
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник (наукової установи)

*Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України*

**СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ТА НЕСУДОВА (НАУКОВА)
ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ
(теоретико-правові аспекти)**

У статті розглянуто одне із проблемних питань сьогодення – паралельне існування судово-лінгвістичної експертизи у державних спеціалізованих судово-експертних установах, яка віднесена до криміналістичних видів експертизи, та несудової лінгвістичної експертизи, яка проводиться для вирішення питань судочинства в НДІ, ВНЗ філологічного спрямування, окремими філологами. У зв'язку з цим приділено увагу нормативно-правовому підґрунтя здійснення обох типів експертиз, спеціальним знанням, покладеним в їх основу, та відповідному методичному забезпеченню.

Одним із спірних питань як між експертами, так і в судах є коло спеціальних знань судово-лінгвістичної експертизи, а також призначення судових експертиз та експертних досліджень текстової інформації за межами державних спеціалізованих судово-експертних установ.

Будь-яка судова експертиза, згідно ст. 242 КПК України, призначається в тому разі, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Судова експертиза може призначатися в державні спеціалізовані установи, де проводяться судові експертизи, у тому числі конкретно визначеним судовим експертам, або групі судових експертів у цих установах, атестованим судовим експертам, які не є працівниками цих установ, а також у встановленому процесуальним

законодавством порядку – групам осіб, окремим особам, які не є судовими експертами, але мають необхідні спеціальні знання, для вирішення завдань у сфері розслідування злочинів. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»).

Окрім цього, для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, наприклад, оперативні співробітники, адвокати, захисники та інші зацікавлені учасники кримінального процесу можуть звернутися за допомогою до спеціалістів у тій чи іншій галузі (судових експертів або інших осіб) з метою проведення останніми не судових експертиз, а експертних досліджень. Пунктом 4.23 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1988 № 53/5 – у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) наголошується, що експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. За логікою цієї інструкції, яка спирається в тому числі на Закон України «Про судову експертизу», експертні дослідження, зокрема – криміналістичного характеру, мають теж проводитися тільки у державних спеціалізованих установах.

Але в будь-якому разі і судові експертизи, і експертні дослідження проводяться тоді, коли для вирішення тих чи інших питань кримінального провадження, виникає необхідність у використанні спеціальних знань.

У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що судова експертиза здійснюється експертом на основі спеціальних знань. Ст. 10 цього ж Закону визначається, що судовими експертами, не зважаючи на те, чи є вони працівниками відповідних державних спеціалізованих установ, чи ні, можуть бути тільки особи, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку у державних спеціалізованих установах та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом.

Поняття «експерт», «експертиза» не є виключно юридичними поняттями. Так, наприклад, у ст. 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» під поняттям «експерт» так само розуміються фізичні особи, які мають високу кваліфікацію та спеціальні знання у відповідній галузі науки і техніки, тобто, очевидно, також йдеться про вищу освіту певного напрямку та про отримані на її основі практичні навички. Суб'єктами проведення наукових і науково-технічних експертиз визначаються окремі експерти, групи експертів та експертні ради. Експерти, безпосередньо, здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи. Ст. 5 цього Закону до об'єктів наукової та науково-технічної експертизи відносить, серед іншого, діючі об'єкти техніки (в тому числі військової) та промисловості, споруди, при-

родні об'єкти тощо, стосовно яких виникає потреба отримати науково обґрунтовані експертні висновки.

Очевидна схожість понять «експерт» і «експертиза», а також невичерпний список об'єктів наукової експертизи та її завдань дозволяють на практиці замовляння, наприклад, адвокатами наукових експертиз для використання їх результатів у досудовому й судовому слідстві.

Але в усіх випадках, під спеціальними знаннями маються на увазі професіональні знання в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що ними оволоділа особа в результаті навчання, а також навички, отримані особою в процесі практичної діяльності, якими не володіє або недостатньо володіє слідчий, адвокат (захисник), слідчий суддя, суддя. Для судових експертів спеціальні знання – це, по-перше, система знань, невід'ємними складовими якої є теоретичні та прикладні знання у галузі фундаментальної базової (материнської) науки, за якою отримана вища освіта, знання у галузі судової експертології, криміналістичної техніки та предметної судової науки, основ кримінального, цивільного, арбітражного та іншого права, кримінально-процесуальної науки тощо, які мають бути отримані в процесі спеціальної підготовки судових експертів, а також, по-друге, розвинені на основі цих знань практичні навички експертного дослідження відповідних об'єктів. Для експертів (фахівців, спеціалістів), які не є судовими експертами, спеціальні знання – це теоретичні та прикладні знання у галузі фундаментальної науки, за якою отримана вища освіта, знання у галузі техніки, мистецтва або ремесла, а також розвинені на основі цих знань практичні навички, достатні для експертного дослідження відповідних об'єктів. При цьому, не можна забувати й про те, що спеціальні знання базуються на знаннях, отриманих у загальноосвітніх середніх або середньо-спеціальних навчальних закладах.

При призначенні експертизи фізичним особам, при зверненні по допомогу до фахівців тощо, які не є судовими експертами, слід переконатися, чи вони дійсно володіють необхідними спеціальними знаннями, про що свідчать дипломи про вищу освіту, дипломи кандидата або доктора наук, атестати про присвоєння вчених звань, свідоцтва про підвищення кваліфікації, свідоцтва про присвоєння вищої категорії у певній спеціальності, свідоцтва, патенти на винаходи чи наукові відкриття та інші документи. Але при цьому, необхідно звертати увагу не тільки на наявність таких документів, а й на зміст – яку саме кваліфікацію отримала особа, за якою спеціальністю захищена дисертація, на якій кафедрі присвоєне вчене звання тощо.

Сказане вище, цілком стосується й судово-лінгвістичної експертизи, з самого початку свого існування, віднесеної Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень до криміналістичних видів експертиз. Науковими витоками судово-лінгвістичної експертизи є фундаментальні науки – лінгвістика або філологія, з усіма їх відгалуженнями та окремими предметними дисциплінами (соціолінгвістика, психолінгвістика, патопсихолінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвістика тексту, порівняльне

мовознавство тощо), які вивчаються у вищих навчальних закладах. Таким чином, особа, яка отримала кваліфікацію судового експерта в галузі судово-лінгвістичної експертизи, повинна мати диплом про отримання вищої філологічної освіти або суміжної з нею, наприклад, у галузі журналістики з кваліфікацією «редактор наукової, технічної та інформаційної літератури», у галузі педагогіки – «викладач української мови та літератури» або «викладач російської мови та літератури», у галузі перекладу – «перекладач-референт» відповідної літератури тощо, а також посвідчення про отримання ним кваліфікації судового експерта з відповідної експертної спеціальності у державній спеціалізованій установі.

Паралельно із судово-лінгвістичною експертизою, віднесеною до криміналістичних видів експертиз (станом на березень 2017 року), існує несудова лінгвістична експертиза з позицій прийнятої класифікації судових експертиз (іноді її називають – науковою), виконавці якої вирішують ті ж самі питання, що й судові експерти. Можливо, на сьогоднішній день вони керуються ст. 5 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу», де описуються об'єкти наукової і науково-технічної експертизи і перелік їх, як вказувалося вище, не є вичерпним з огляду на слово «тощо». Так, у практиці розслідування та судового розгляду справ, широко використовуються лінгвістичні експертні дослідження, проведені мовознавцями у вищих навчальних закладах, НДІ відповідного профілю тощо, у результаті яких надаються висновки щодо наявності пропаганди війни, насилля, закликів до повалення конституційного ладу, до зміни меж території країни тощо, тобто знов-таки несудові експерти вирішують питання, віднесені до компетенції судово-лінгвістичної експертизи, яка вважається криміналістичною. При цьому, висновки таких експертиз та експертних досліджень в непоодиноких випадках стають доказами в справі. Несудова (чи наукова) лінгвістична експертиза (лінгвістичні дослідження, які виконуються несудовими експертами), також базується на фундаментальних та прикладних знаннях у галузі лінгвістики або філології з усіма їх відгалуженнями та окремими предметними дисциплінами, які вказані вище, і право на проведення її мають особи зі згаданою вищою освітою.

Причина масового провадження і використання несудових (наукових) лінгвістичних експертиз та лінгвістичних досліджень, які виконуються несудовими експертами, полягає в тому, що судово-лінгвістична експертиза насправді за своєю природою не є криміналістичною (як це зазначено у наведеній раніше Інструкції), вона просто, окрім базових лінгвістичних знань, увібрала в себе теоретичні та методологічні знання криміналістики та судової експертології, підпорядкувавши весь комплекс наявних знань, методів дослідженню специфічних об'єктів і вирішенню специфічних питань. У той же час визначальною для судово-лінгвістичної експертизи є не криміналістика, а лінгвістика, криміналіст (який не має філологічної освіти) не може її здійснювати повноцінно, а в певних питаннях взагалі. Пишу про це у своїх

наукових роботах з 1989 року і все сподіваюся, що судово-лінгвістичну експертизу виведуть з класу криміналістичних експертиз і вона посяде своє місце як окремий самостійний клас судових експертиз поряд із судово-біологічною, судово-психологічною, судово-медичною та іншими судовими некриміналістичними експертизами.

Різниця між судово-лінгвістичною експертизою та несудовою (науковою) лінгвістичною експертизою така сама, як між судово-медичною експертизою трупу та оглядом трупу, здійсненим, наприклад, дільничним лікарем, якого залучили до огляду місця події; як між судово-балістичною експертизою рушниці і експертизою цієї зброї, проведеною, наприклад, мисливцем. Лінія розмежування між судово-лінгвістичною експертизою та несудовою (науковою) лінгвістичною експертизою, прокладена наявністю/відсутністю спеціальної підготовки в експерта, яка надає знання в галузі судової експертології, криміналістики, теорії судово-авторознавчої експертизи, основ кримінального та іншого права, кримінально-процесуальної науки, теорії оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності (наприклад, в СБ України) тощо, в результаті чого, майбутній судовий експерт набуває практичних навичок експертного дослідження мовлення. Спеціальна підготовка має на меті спрямувати роботу судового експерта на вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового розслідування, судового провадження. Чітка спрямованість спеціальної підготовки сприяє тому, що судовий експерт усвідомлює судову перспективу своїх висновків, може оцінити процесуальне оформлення наданих на дослідження матеріалів, їх змістовну складову у ракурсі вирішення завдань, наприклад, щодо ймовірної можливості притягнення об'єкта до кримінальної відповідальності в частині, що стосується, наприклад, висловлювань останнього, може виявити в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання (наприклад, в тексті немає закликів до повалення конституційного ладу, але міститься погроза вбивством Президенту України). Підпорядкованість вирішенню завдань правоохоронної, правозахисної та судової діяльності, які напряму пов'язані із долями людей, а іноді – з їх здоров'ям та життям, суворо відповідальність (на відміну від несудового експерта), визначена законодавством (див. ст. 70 КПК України; ст. 185-3, 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення; ст. 384, 385 КК України), спонукає судового експерта працювати з матеріалами виважено, об'єктивно, з максимальною віддачею, ґрунтуючись лише на перевірених практикою наукових методах, методиках та методичних рекомендаціях, відшаровуючи все зайве, що не стосується предмету дослідження, заради ефективності та зрозумілості своїх висновків для подальшої їх правової оцінки.

Окремо слід зазначити, що, як замовники, так і самі судові експерти у непоодиноких випадках пишуть, відповідно, у своїх постановках, ухвалах, листах та у висновках експерта про призначення або проведення лінгвістичної

експертизи мовлення, проминаючи дуже суттєву складову «судово-», тобто, що йдеться про проведення судово-лінгвістичної експертизи, а не просто лінгвістичної як різновиду несудової, наукової експертизи. Причина цього – неуважне вивчення згаданої раніше Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, де із самої назви очевидно, що йдеться тільки про судові експертизи, судового експерта, судово-експертну-діяльність і, зрозуміло, надається перелік саме судових експертиз, які поділені на криміналістичні та некриміналістичні. Ігнорування, нерозуміння важливості слова «судовий», свідчить або про відсутність криміналістичної, судово-експертної підготовки, або про недостатній рівень знань у цих галузях, непрофесіоналізм як замовників (які зазвичай мають вищу юридичну освіту), так і судових експертів (які вивчають ази юриспруденції під час спеціальної підготовки).

Вимогами до роботи судового експерта і в КПК України, і в Законі України «Про судову експертизу» визначаються обґрунтованість та об'єктивність його висновку, а також необхідність посилання на методи, застосовані в дослідженні (ст. 102 КПК України). У п 1.4 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень чітко вказується на те, що «Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження) належить до компетенції експерта».

І це цілком слушно: якщо б судових експертів примушували проводити дослідження лише за наявними методиками, затвердженими Міністерством юстиції України, у судово-експертній діяльності настав би колапс. Загальновідомо, що процес розвитку будь-якої галузі знання є безперервним: практика аналізується, узагальнюється, що породжує знання, які систематизуються і розвиваються у науковій, а потім на якісно новому рівні впроваджуються в практику для її удосконалення і підвищення ефективності. В судовій експертизі з'являються нові об'єкти дослідження, постають нові завдання, які не можливо було б вирішити наявними методиками, і судовий експерт знову поринає у фундаментальні або прикладні досягнення базової науки, щоб знайти там відповідні методи дослідження, або створює абсолютно нові методики.

Методологічною основою будь-якої судової експертизи є всезагальний метод діалектики, загальнонаукові методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, порівняння, формалізації тощо, методи базової науки в чистому вигляді та адаптовані, модифіковані під вирішення завдань правоохоронної та судової діяльності, а також методи, методики, методичні рекомендації, спеціально розроблені для вирішення цих завдань в межах предметної судово-експертної науки чи теорії.

На сьогодні, в судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення в частині авторознавчої експертизи використовуються, окрім іншого, спеціально створені методики та методичні рекомендації, а в частині семантико-текстуальної експертизи застосовуються зазначені вище всезагальний метод,

загальнонаукові методи, методи логіки (наприклад, елементи аксіоматичного методу, методи дослідження причинних зв'язків тощо), методи філософії мови, методи базової науки в чистому вигляді та адаптовані, модифіковані під вирішення завдань правоохоронної й судової діяльності. До методів лінгвістики, які знайшли своє місце в судово-лінгвістичній експертизі, відносяться системно-структурні, конструктивні, системно-функціональні (або функціональні), контекстологічний (контекстуальний), зіставний та інші методи.

В цілому, сучасні тенденції в розвитку методів лінгвістики характеризуються відмовою від виключності того чи іншого метода та прагненням поєднувати й комбінувати різні загальнонаукові, загальні і конкретні (часткові) лінгвістичні методи. У судово-лінгвістичній експертизі, де об'єктами дослідження, здебільшого, є тексти середнього та малого обсягу або взагалі окремі висловлювання (короткі скріншоти, написи під зображеннями, певні речення або словосполучення, слова в тексті тощо), необхідне використання методів лінгвістики і суміжних із нею наук у комплексі та в адаптованому для експертного дослідження вигляді. Але чи зможе судовий експерт повністю вирішити поставлене перед ним завдання, використовуючи лише методи базової науки? На мій погляд, ні.

У судово-лінгвістичній експертизі специфічними є не тільки її об'єкти, а й питання, які виносяться на її вирішення судами, слідчими, адвокатами тощо, тобто специфічним є сам предмет дослідження, підпорядкований меті розслідування або судового розгляду справ. Ініціатора цікавить не просто наявність закликів у тексті або просто погроз, тим більш його не цікавить граматичне оформлення закликів, інших конструкцій, він звертається до судового експерта, коли не може визначитися – певні висловлювання є закликами до повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади в Україні, є погрозою вбивства в адресу Президента України, є пропагандою війни, є пропагандою виключності певної національності, конфесійної групи чи ні? Йому недостатньо цитування з тексту всього, що за змістом відноситься до теми війни або релігії тощо, він і сам це бачить. Ініціатор не звернеться до судового експерта стосовно вислову «Давайте зі зброею в руках захопимо державну владу в Україні!», тому що тут міститься явна інформація, яка не потребує розкодування із застосуванням спеціальних знань. Ініціатор призначає експертизу, коли аналіз об'єктивного змісту мовленнєвого повідомлення викликає в нього труднощі, коли знань мови на рівні її пересічного носія недостатньо для повного, всебічного та об'єктивного розкриття змісту висловленого тією чи іншою особою в контексті статей КК України. При цьому, якщо експерт буде працювати в полі чисто лінгвістичних методів поза контекстом зазначених статей, співпраця такого експерта з ініціатором буде нагадувати розмову сліпого з глухим.

Судовий експерт повинен розуміти, для вирішення якого завдання призначена експертиза, а тому він повинен знати, що мається на увазі в юриспруденції під поняттями «розпалювання національної, міжконфесійної

ворожнечі», «пропаганда війни», «конституційний лад», «державна влада», «образ», «погроза», «оціночне судження», «спонукання», «підбурювання» тощо, розуміти різницю між значеннями цих понять в юриспруденції та в тлумачних словниках української чи російської мов. Формально граматичний підхід до питань, наприклад - щодо наявності закликів, або цитування закликів без пояснення їх змісту у контексті науково-практичних коментарів до КК України, можна порівняти з проведенням судово-психіатричної експертизи, де у відповідь на питання «Чи має обвинувачений які-небудь психічні вади, через які не може реалізувати своє право на захист?», експерт указав у своєму висновку психічну хворобу, на яку страждає обвинувачений і, не розуміючи, що таке «право на захист», на цьому зупинився. Яка користь замовнику експертизи від такої відповіді – він не розуміється на діагнозах, на наслідках психічних хвороб. Так само, яка користь від висновку судово-лінгвістичної експертизи, де, у відповідь на питання щодо розпалювання міжконфесійної ворожнечі, експерт пише: «Автор іменує адептів Української православної церкви Київського Патріархату нечестивими розкольниками, вдаючись до тенденційного висвітлення фактів». А як це співвідноситься з поняттям «розпалювання міжконфесійної ворожнечі»? Слідчий і сам прочитав в тексті про «нечестиве розкольництво».

У 70-ті роки минулого століття сформувалася судово-авторознавча експертиза писемного мовлення, яка зараз є невід'ємною складовою судово-лінгвістичної експертизи. Причинами її появи, виокремлення в самостійний вид експертиз була та сама специфіка об'єктів та предмету дослідження. Базові знання, методи літературної атрибуції, текстології, контент-аналізу тощо не дозволяли вийти на ідентифікацію автора листівок, газетних статей, записок, і С. М. Вул розробив методіку криміналістичної ідентифікації автора писемномовленнєвого тексту, в основу якої була покладена теорія криміналістичної ідентифікації, що дозволило адаптувати до об'єкту можливості перелічених вище методів і розробити нові прийоми, а також відповідні ідентифікаційні ознаки, які «працюють» і до сьогодні.

Повернемося до судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Зрозуміло, що вирішення питань, поставлених перед експертом потребує комплексного підходу. Наприклад, коли йдеться про встановлення наявності закликів до захоплення державної влади, слід використовувати в комплексі загальнонаукові методи, методи логіки, структурний метод на рівні граматичного аналізу висловлювань, контекстологічний, функціональні методи, інтент-аналіз, а також елементи зіставного методу, порівнюючи словникові значення та юридичні тлумачення одних і тих самих термінів, зіставляючи спільні та специфічні риси, зокрема, лексики та синтаксису російської й української мов у процесі інтерпретації українською мовою змісту російськомовного тексту. При цьому, в п. 1.4 згаданої вище Інструкції прямо зазначається, що експерт під час проведення експертиз (експертних досліджень)

з метою виконання певного експертного завдання має право застосовувати, серед іншого, нормативно-правові акти, довідкову літературу тощо.

Аналіз багатьох висновків судових експертиз та експертних досліджень, а також особливо несудових (наукових) лінгвістичних експертиз свідчить про нехтування багатьма експертами принципу комплексності та системності вивчення об'єкту дослідження, закладеного в самій базовій науці. Траплялися випадки суто морфолого-синтаксичного аналізу тексту на предмет пошуку тих самих закликів без аналізу їх змісту, наведення всіх словникових значень слів і без жодної аргументації – надання висновку, в якому різко звужувалося їх значення тощо.

Інша крайність – надається поглиблений комплексний суто лінгвістичний аналіз тексту, вкрай обтяжений лінгвістичною термінологією («ілюкція», «пропозиціональний зміст заклику», «заклик інклюзивної дії», «заклик ексклюзивної дії», «суперлатив», «елатив», «імплікації», «аутореферентне використання заклику» та ін.), при цьому забувається мета та адресат експертизи, який не розуміється на цій термінології, а повинен надати оцінку висновку експертизи або експертного дослідження як доказу у справі.

Ще один аспект: захоплюючись суто лінгвістичним дослідженням без орієнтації на адресата, тобто слідчого, суддю, без врахування ситуації – кримінального провадження, експерт вживає у своєму висновку такі терміни, як, наприклад, «оціночно-мотивовані заклики», «оціночно-немотивовані заклики», «заклик-апеляція», «прецедентні метафори» тощо, де містяться слова, які мають чітке визначення в юриспруденції, суттєво відмінне від лінгвістичного тлумачення, і починається плутанина, що може призвести до суддівських помилок. Якщо думка ясна, то її можна викласти зрозумілими для всіх словами, а якщо експерт не впевнений у своїх знаннях, то він відмежується стіною запозичених у науковій літературі термінів. Я не обстоюю те, щоб взагалі не використовувати лінгвістичні терміни, просто, по можливості, їх треба уникати, а якщо це не вдається – надавати їх тлумачення.

В якості синтезуючої частини всього мною висловленого, спираючись на свій тридцятирічний досвід проведення судово-лінгвістичних експертиз, у тому числі з 1993 року – семантико-текстуальних (за сучасною термінологією), пропоную, за аналогією з криміналістичною ідентифікацією автора писемномовленнєвого тексту в судово-авторознавчій експертизі, впровадити в судово-експертну практику семантико-криміналістичний метод розпізнання (встановлення) об'єктивного змісту мовленнєвого повідомлення.

Поясню назву і суть цього методу. Загальновідомо, що криміналістика – це юридична наука, яка виникла в надрах кримінального процесу в минулому столітті як сукупність технічних заходів і тактичних прийомів, а також способів їх використання для розкриття та розслідування злочинів. Це означає, що криміналістика вивчає злочин. В її розділі “Криміналістична техніка” на теоретичному та методичному рівнях розглядаються криміналістичні та інші види судових експертиз. У 80-ті роки минулого століття

А. І. Вінбергом та Н. Т. Малаховською була заявлена нова самостійна галузь знання – судова експертологія, яка довгі роки формувалася в надрах криміналістики. Взагалі будь-яка судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів досудового розслідування чи суду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»). У кримінальному процесуальному законодавстві висновок судового експерта є джерелом доказів у кримінальному провадженні. По суті судова експертиза є спеціальним засобом у виявленні, розслідуванні, розкритті злочинів у частині встановлення певних фактів, які мають значення для кримінального провадження. Криміналістика вивчає злочин, щоб запропонувати свій арсенал для його попередження, виявлення, розслідування та розкриття, але не розглядає питання правової кваліфікації діяння. І одним з видів цього арсеналу є судова експертиза, тактика її призначення, вибір виду судової експертизи для розслідування конкретного виду злочину. У криміналістиці є такий розділ, як «Криміналістична методика розслідування окремих видів злочинів», який є системою наукових положень (закономірностей, принципів) і розроблених на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів, програм), які забезпечують оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів злочинів (за В. П. Бахіним). Методика розслідування окремих видів злочину базується на знанні складу злочину, його об’єктивної та суб’єктивної сторін, кваліфікуючих ознак, але зазначена методика не передбачає кваліфікацію злочину. Семантико-текстуальна експертиза на сучасному етапі свого розвитку також передбачає знання складу злочину, його об’єктивної та суб’єктивної сторін, кваліфікуючих ознак, але при цьому не надається правова кваліфікація об’єктивного змісту інформації, що міститься в повідомленні. Зазначена експертиза так само, як і криміналістична методика розслідування злочинів, по суті, вручає ініціатору засіб для доведення вини або виправдування обвинуваченого чи підсудного, допомагає надати або уточнити об’єктивну кримінально-правову кваліфікацію діяння тощо.

На основі висловленого, з урахуванням знань, які використовуються судовим експертом-лінгвістом у галузі кримінального права, кримінального процесу, за аналогією з криміналістикою, я і пропоную комплексний метод визначення, встановлення, розпізнання об’єктивного змісту мовленнєвого повідомлення назвати семантико-криміналістичним. Специфічною складовою цього методу, яка відокремлює його від загальних наукових методів, методів логіки та методів базової науки лінгвістики, є використання не тільки загальнословникових дефініцій, а й тлумачень юридичних понять, які надаються в науково-практичних коментарях до законів, юридичних словниках, іншій довідковій літературі для подальшого зіставлення лінгвістичного та юридичного тлумачення одних і тих самих понять, для оцінки контексту, конкретних висловлювань з позицій їх потенційної доказової сили в кри-

мінальному провадженні (детальніше про це – у монографії, яка готується до публікації). Ми вже оцінюємо свої висновки в судово-лінгвістичній експертизі з позицій їх потенційної доказової сили в кримінальній справі, тобто з позицій їх місця у кваліфікації злочину: 1). ми чітко розмежуємо цю силу в плані диференціації висновків на категоричні та ймовірні; 2). не зважаючи на синонімічність понять в мові, ми вже чітко розмежуємо твердження та міркування, заклик та категоричне твердження, пряму погрозу та опосередковану, розуміючи, як такий висновок може вплинути на вирок суду; 3). так само, спираючись на науково-практичні коментарі до КК України, багато з нас вже вибирає в тексті фрагменти, які за змістом входять до понять «конституційний лад», «захоплення державної влади», «збройний конфлікт», «припинення честі, гідності», щоб не робити безцільне, нагромаджене дослідження про все, що міститься в тексті, тощо.

У базовій науці немає практичної потреби у зіставленні загальнословникових та юридичних тлумачень, у встановленні їх співвідношення, потреби аналізувати мовні тексти у контексті юридичних дефініцій, ця потреба виникає, перш за все, при досудовому розслідуванні та судовому розгляді справ, тому семантико-криміналістичний метод розпізнання (встановлення) об'єктивного змісту мовленнєвого повідомлення є специфічним, новим методом саме судово-лінгвістичної експертизи, який за своєю природою є комплексним та гнучким, певною динамічною системою, з одного боку, відповідних загальнонаукових, окремих методів логіки та лінгвістики, кількість і ступінь повноти використання яких регулюються специфікою об'єкту та предмету судово-експертного дослідження (судової експертизи), а з іншого – специфічної «криміналістичної» компоненти, про яку говорилося вище і яка тісно пов'язана, переплетена із вказаними методами логіки, лінгвістики тощо.

Існує точка зору щодо неприпустимості використання науково-практичних коментарів до КК та КПК України в якості джерел тлумачення юридичних дефініцій, натомість судовий експерт повинен посылатися лише на юридичні словники, тому що «науково-практичні коментарі – це лише особиста думка науковців». Неодноразово беручи участь у створенні словників, енциклопедій, запевняю шановне панство, що будь-який юридичний словник також містить особисті думки окремих науковців і не є абсолютною істиною (інакше б вони так не відрізнялися один від одного). А науково-практичні коментарі до кодексів складаються на основі, серед іншого, юридичних і тлумачних словників. Перевага коментарів у порівнянні із словниками в тому, що у коментарях аналізуються і узагальнюються словникові дані, правозастосовна практика тощо у контексті певних видів правопорушень, злочинів, слідчих дій і т.ін. До того ж висновок експерта також не є істиною в останній інстанції, це лише джерело доказової інформації, він перетворюється на доказ лише після відповідної його правової оцінки в системі інших доказів, зібраних у справі. А на додаток нагадаю, що у п. 1.4 Інструкції перелік того, чим може користуватися експерт під час проведення експертизи

(експертних досліджень), по-перше, не є вичерпним, по-друге, не забороняє застосування науково-практичних коментарів до законів, а навіть опосередковано передбачає їх вивчення, тому що в цьому переліку йдеться про застосування нормативно-правових актів.

І останнє. Обсяг статті не дозволяє охопити всі аспекти, тому я завершу її тезисно: судово-лінгвістична експертиза не є криміналістичною, в той же час вона, як у кримінальних провадженнях, так і в цивільних та інших справах, суттєво відрізняється від несудової (наукової) лінгвістичної експертизи правовим підґрунтям, покладеними в їх основу спеціальними знаннями та методичним забезпеченням. На мій погляд, слід вивести судово-лінгвістичну експертизу з розряду криміналістичних, а що стосується несудової (наукової) лінгвістичної експертизи – то хай собі існує, допомагає слідству, судочинству, як паралельно із судовими біологічними, комп'ютерно-технічними, екологічними, психологічними тощо експертизами проводяться наукові експертні дослідження поза державними спеціалізованими судово-експертними установами. Це відповідатиме закладеному в судочинство принципу змагальності сторін.

Перелік посилань

1. *Бринев К. И.* Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза : монография / под ред. Н.Д. Голева. Барнаул, 2009. 252 с.
2. *Будко Т. В.* Теория и практика исследования речевых текстуальных источников информации в деятельности СБ Украины: монография. Киев, 2003. 279 с.
3. *Винберг А. И., Малаховская Н. Т.* Судебная экспертиология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз): учеб. пособие. Волгоград, 1979. 181 с.
4. *Вопросы судебно-автороведческой* диагностической экспертизы. Киев, 1984. 132 с.
5. *Вул С. М.* Криминалистическое исследование признаков письменной речи. Киев, 1973. 43 с.
6. *Експертизи у судовій практиці* / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Киев, 2015. 386 с.
7. *Про судову експертизу*. Про екологічну експертизу: закони України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 14 вересня 2013: офіц. текст. Київ, 2013. 36 с.
8. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Мініюсту України 08.10.1988 № 53/5, у ред. Наказу Мініюсту України від 26.12.2012 № 1950/5 [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98
9. *Кримінальний процесуальний кодекс України*: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. Київ, 2012. 1223 с.
10. *Лінгвістична енциклопедія* / О.О. Селіванова. Полтава, 2011. 844 с.
11. *Баранов А. Н.* Лингвистическая экспертиза текста: теоретические основы и практика: учеб. пособие. 5-е изд. Москва, 2013. 592 с.
12. *Литвин Т. В.* Неидентификационные исследования в судебно-лингвистической экспертизе письменной речи: монография. Киев, 1995. 395 с.
13. *Лихачев Д. С.* Текстология. Москва; Ленинград, 1962. 605 с.
14. *Бацевич Ф. С.* Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів, 2010. 336 с.

15. *Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1988 № 53/5, у ред. Наказу Мінюсту України від 26.12.2012 № 1950/5 [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98.*
16. *Науково-практичний коментар* Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ, 2016. 1064 с.
17. *Подкатилина М. Л.* Судебная лингвистическая экспертиза экстремистских материалов / под ред. О. Е. Кутафина, Е. И. Галяшиной. Москва, 2013. 184 с.
18. *Проценко Г. П., Шестопалова Л. М., Прохоренко О. Ф.* та ін. *Правничая лінгвістика: навч. посіб.* / за заг. ред. С. М. Гусарова. Київ, 2010. 312 с.
19. *Прадід Ю. Ф.* Вступ до юридичної лінгвістики: навч. посібник / за ред. О. Н. Ярмиша. Сімферополь, 2002. 104 с.

СУДЕБНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ И НЕСУДЕБНАЯ (НАУЧНАЯ) ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗЫ

(теоретико-правовые аспекты)

Т. В. Будко

Одним із спірних питань як між експертами, так і в судах є коло спеціальних знань судово-лінгвістичної експертизи, а також призначення судових експертиз та експертних досліджень текстової інформації за межами державних спеціалізованих судово-експертних установ. Поняття «експерт», «експертиза» не є виключно юридичними поняттями. За Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» можуть проводитися наукові і науково-технічні експертизи, суб'єктами яких визначаються окремі експерти, групи експертів та експертні ради.

Паралельно із судово-лінгвістичною експертизою, віднесеною до криміналістичних видів експертиз (станом на березень 2017 року), існує несудова (наукова) лінгвістична експертиза з позицій прийнятої класифікації судових експертиз, виконавці якої вирішують ті ж самі питання, що й судові експерти, тобто несудові експерти вирішують питання, віднесені до компетенції судово-лінгвістичної експертизи, яка вважається криміналістичною. Причина масового провадження і використання несудових (наукових) лінгвістичних експертиз та лінгвістичних досліджень, які виконуються несудовими експертами, полягає в тому, що судово-лінгвістична експертиза за своєю природою не є криміналістичною, вона просто, окрім базових лінгвістичних знань, увібрала в себе теоретичні та методологічні знання криміналістики та судової експертології, підпорядкувавши весь комплекс наявних знань, методів дослідженню специфічних об'єктів і вирішенню специфічних питань. У той же час визначальною для судово-лінгвістичної експертизи є не криміналістика, а лінгвістика.

Лінія розмежування між судово-лінгвістичною експертизою та несудовою (науковою) лінгвістичною експертизою прокладена наявністю/відсутністю спеціальної підготовки в експерта, яка надає знання в галузі судової експертології, криміналістики, теорії судово-авторознавчої експертизи, основ кримінального та іншого права, кримінально-процесуальної науки, теорії оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності (наприклад, в СБ України) тощо, в результаті чого майбутній судовий експерт набуває практичних навичок експертного дослідження мовлення.

В судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення використовуються, окрім іншого, спеціально створені методики, методичні рекомендації, спеціально розроблені методи. В частині судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи пропонується

впровадити семантико-криміналістичний метод розпізнання (встановлення) об'єктивного змісту мовленнєвого повідомлення, який за своєю природою є комплексним та гнучким, певною динамічною системою, з одного боку, відповідних загальнонаукових, окремих методів логіки та лінгвістики, кількість і ступінь повноти використання яких регулюються специфікою об'єкту та предмету судово-експертного дослідження (судової експертизи), а з іншого – специфічної «криміналістичної» компоненти.

Судово-лінгвістична експертиза не є криміналістичною, в той же час вона, як у кримінальних провадженнях, так і в цивільних та інших справах, суттєво відрізняється від несудової (наукової) лінгвістичної експертизи правовим підґрунтям, покладеними в їх основу спеціальними знаннями та методичним забезпеченням. Судово-лінгвістичну експертизу слід вивести з розряду криміналістичних, а що стосується несудової (наукової) лінгвістичної експертизи – вона має існувати паралельно. Це відповідатиме закладеному в судочинство принципу змагальності сторін.

**LEGAL AND LINGUISTIC AND UNCONDITIONAL (SCIENTIFIC)
LINGUISTIC EXPERTISE
(Theoretical and legal aspects)**

T. Budko

One of the contentious issues, both among experts and the courts, is the range of specialized knowledge of forensic linguistic examination and appointment of forensic examinations and expert studies text information outside the state specialized forensic institutions. The concept of “expert”, “expertise” is not only legal concepts. According to the Law of Ukraine “On scientific and technical expertise” may be held scientific and scientific and technical expertise, the subjects are determined by individual experts, expert groups and expert advice.

Along with forensic linguistic examination referred to forensic types of examinations (as of March 2017), there is a non-judicial (scientific) linguistic examination of the position adopted classification judicial expertise performers which solve the same questions as the legal experts that non-judicial experts decide matters within the competence of forensic linguistic examination, which is considered criminalistic. The reason for the mass proceedings and use non-judicial (scientific) linguistic expertise and linguistic studies performed non-judicial experts is that forensic linguistic examination by their nature is not forensic, it just, except basic linguistic knowledge, incorporated in itself theoretical and methodological knowledge of criminology and forensic expert study, subjecting the full range of available knowledge, research methods specific objects and solving specific problems. At the same time the crucial for forensic linguistic examination is not criminology and linguistics.

The line of demarcation between forensic linguistic examination and non-judicial (scientific) linguistic expertise laid the presence / absence of special training experts, providing knowledge in forensic expert study, criminalistics, theory of forensic author examination, basics of criminal or other law, criminal science, theory of operational and counterintelligence activities (e.g., the Security Service of Ukraine), etc., as a result in the future a legal expert will obtain practical experience of the expert researching speech.

In a forensic linguistic examination of the written language is used, among other things, specially designed methodology guidelines, specifically designed methods. In the part of forensic linguistic semantic textual examination is proposed to introduce forensic semantic recognition method (setting) of the objective content of the speech message that is inherently complex and flexible, to some dynamic system, on the one hand, the relevant general, individual methods of logic and linguistics, the number and degree of completeness of which are governed by specific object and subject of forensic investigation (forensics), and the other - specific “crime” components.

Forensic linguistic expertise is not criminalistic, at the same time it, both in criminal proceedings and in civil and other cases, is significantly different from the non-judicial (scientific) linguistic expertise of legal foundation, laid the basis of their expertise and methodologies. Forensic linguistic examination should be removed from the category of criminalistic, as concerning the non-judicial (scientific) linguistic expertise - it must be exist parallel. It meets the principle embodied in adversarial proceedings.